

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК: 37.5.06

ДЕМОКРАТИЧНІ ШКОЛИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

В.Є.Балтремус

***Анотація.** У статті розглядається історія становлення і розвитку демократичних шкіл, інноваційний елемент, який вони пропонують внести в шкільний навчально-виховний процес з метою успішної соціалізації учнів.*

***Ключові слова:** демократичні школи, соціалізація, індивідуальний графік, позакласна робота, система самоврядування.*

***Аннотация.** В статье рассматривается история становления и развитие демократических школ, инновационный элемент, который они предлагают внедрить в школьный учебно-воспитательный процесс с целью успешной социализации учащихся.*

***Ключевые слова:** демократические школы, социализация, индивидуальный график, внеклассная работа, система самоуправления.*

***Summary.** The article dwells upon establishment and development of democratic schools including the innovation element that they tribute into the educational process as far as students' socialization is concerned.*

***The key words are:** democratic schools, socialization, individual work, outdoor education, self-government.*

Аналіз досліджень. Створення демократичних шкіл стало логічним наслідком успішної роботи низки альтернативних навчальних закладів, які існують майже століття. Найбільш детально на пострадянському просторі історія розвитку інноваційних альтернативних навчальних закладів представлена в підручнику "История педагогики" А.Джуринського [2].

На сучасному етапі в Україні аспектами діяльності інноваційних шкіл займається ціла низка дослідників. Серед них О.Заболотна, Н.Лавриченко, І.Матіюк [3;4;5]. Найбільш повно діяльність демократичної школи Саммерхілл представлена у дисертаційному дослідженні С.Муравської "Реалізація принципу ненасилля О.Нілла"² [6]. Організація навчання та зміст освіти в демократичних школах є предметом розгляду таких зарубіжних авторів, як Ю.Йегге, Д.Гріббл, Д.Мінтц [7; 8; 10].

Втім, матеріали аналізу джерельної бази із зазначеного питання свідчать, що недостатньо дослідженою залишається унікальна соціалізаційна модель демократичних шкіл, потенціал якої підтверджено як тривалим періодом функціонування цих інституцій, так і вагомими результатами, що по суті є численними життєвими історіями успіху випускників цих шкіл. Таким чином, існує необхідність об'єктивного осмислення принципів організації демократичних шкіл Європи і США, що і є **метою** цієї статті. Демократичні школи Європи та США були вибрані з огляду на те, що такі навчальні заклади в інших частинах світу працюють переважно згідно моделей, розроблених в школах Саммерхілл та Садбері Велі (наприклад, школа Нейл Баг (Індія) або школа Песталоцці (Перу)) і не пропонують значних інноваційних впроваджень.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про витоки демократичних шкіл, необхідно зазначити, що суспільне життя західноєвропейських країн та Сполучених Штатів Америки у XIX - початку XX ст. проходило на тлі активного розвитку ринкових відносин, які були означені процесами монополізації, структурної перебудови промисловості, стрімким соціальним розшаруванням населення, кризами виробництва і пов'язаним з цим безробіттям, політичною та ідеологічною конкуренцією, боротьбою за кращі та престижні соціальні ролі. Ці соціально-економічні чинники зумовили попит суспільства на всебічно розвинутих, самостійних, соціально адаптованих, відповідальних молодих людей. Разом з цим, до якісної освіти, яка відкривала шлях до університетів, а пізніше до престижної роботи, мали доступ лише представники привілейованих класів, а для менш

© В.Є.Балтремус, 2011

² Деякі дослідники, такі як, наприклад, Н.Дічек, С. Муравська [1; 6] перекладають прізвище вченого "Нілл". Ми в нашій роботі будемо дотримуватися варіанту "Нейл".

соціально захищених верств населення було, як правило, запропоновано короткотермінове професійно-технічне навчання [4]. В той же час стрімка капіталізація економіки потребувала все більшої кількості кваліфікованих робітників, виховання яких тодішня наука забезпечити не могла. Існувала необхідність зробити шкільний навчально-виховний процес більш "вільним" та адекватним умовам сучасності.

Піонери у запровадженні ідей "вільної" освіти зійшлися в думці про те, що вона має включати в себе мистецтво морального, емоційного, фізичного, психологічного та культурного виховання людини. Представники педагогіки прагматизму (Д.Дьюї та ін.) акцентували практичну спрямованість освіти та розробили метод навчання шляхом діяльності. Представники експериментальної педагогіки (А.Біне, О.Декролі та ін.) проголосили принцип саморозвитку дитини, спираючись на ідею вроджених якостей. Теоретики функціональної педагогіки (С.Френе та ін.) наголошували на важливості уваги вихователя до кожної окремої дитини та вважали гру надзвичайно ефективним засобом виховання.

Потужні концептуальні розвідки стали результатом виникнення експериментальних шкіл, до яких відносять навчальні заклади, що застосовують оновлений комплекс змісту, форм і методів навчання й виховання, спрямованих на особистісне та соціальне становлення учнів. Саме експериментальні школи були своєрідним випробувальним майданчиком для ідей вільного виховання.

Серед піонерів у впровадженні демократичних методів навчання шляхом створення відповідних навчальних закладів були також О.Нейл (A. Neill), Д.Хольт (J. Holt) та інші. Англійський педагог О.Нейл в 1921 р. заснував приватну експериментальну школу Саммерхілл (Summerhill) для проблемних дітей, що розпочала окремий напрям – створення так званих демократичних шкіл, які визначаються, як школа, де навчально-виховний процес базується на принципах демократії, тобто на повній та рівноцінній участі як учнів, так і вчителів у шкільному житті [11].

Основною концепцією існування школи було усвідомлення того, що найважливішою складовою освіти учнів, окрім інтелекту є розвиток їхньої чуттєвої сфери. Кінцевою метою навчально-виховного процесу школи є створення умов для вивільнення емоцій учнів. Такий підхід зумовлює виховання всебічно розвиненої особистості, здатної досягнути успіху в житті.

В школі Саммерхілл вперше сформулювали ідею демократичних шкіл про те, що кожен учень здатен навчатись на високому рівні, має таланти та здібності. Учень є суб'єктом навчально-виховного процесу, ініціативи якого усіляко підтримуються вчителями. Основним завданням педагога як в школі Саммерхілл, так і в інших демократичних школах є культивування інтересів учнів, тому вивчення основних дисциплін в цих початкових закладах не є першочерговим завданням. Тут не існує сталого навчального плану, розкладу, оцінок та рубежів контролю знань. Натомість, більше уваги приділяється мистецьким майстерням і праці, оскільки вони сприяють творчості та самовираженню учнів [1].

Найбільш впливовим засобом морального та естетичного виховання і формування почуттів учнів в демократичних школах вважається залучення учнів до акторської гри та тренування навичок сценічної техніки, що в школі Саммерхілл називається "спонтанна гра". Серед інших видів творчої діяльності, яка сприяє самовираженню учнів, є танці та музика.

Слід зазначити, що в демократичних школах практично відсутні випадки порушення дисципліни. Причини порушення дисципліни полягають не в "зіпсованості" учня, а у нездатності вчителів зацікавити його навчанням, вважають вчителі демократичних шкіл. Згідно теорії О.Нейла "... не існує проблемних дітей. Існують проблемні батьки, або проблемне середовище" [11, с.15]. Проблемами традиційної освіти він вважав нав'язування учням обов'язкового академічного змісту освіти і обмеження правилами поведінки свобод учнів, що неодмінно призводить до грубого порушення дисципліни і низького рівня навчальних досягнень. О.Нейл вважав, що мотивацією погіршення поведінки є намагання учня вивільнити свою енергію, яка штучно стримується. Педагог був переконаний в тому, що учні можуть і повинні будувати своє життя на основі саморегуляції, самостійно визначаючи своє покликання на основі вільного вибору.

Гаслом школи проголошувалась абсолютна свобода учнів, а основним завданням – формування суспільної особистості. Для цього успішно були використані такі умови, як індивідуальна робота вчителя з учнем та шкільне самоврядування.

Школа Саммерхілл побудована на принципах демократії з розвинутою системою самоврядування. Весь комплекс рішень щодо навчальної або позаурочної діяльності, включаючи також побутові проблеми, ухвалюється на щотижневих загальних зборах усього колективу учнів, вчителів та адміністрації. Кожен член колективу має право голосу [1]. Система самоврядування, як

невід'ємний елемент демократизації навчального закладу, не тільки вдовольняє учнівську потребу самостійно організувати своє життя, а й створює атмосферу захищеності та довіри, вважає англійський педагог-новатор.

Саммерхілл, як перша та, відповідно, найстаріша в світі демократична школа, слугує взірцем для інших освітніх установ аналогічного спрямування, тому окреслені школою базові положення визначають принципи побудови навчально-виховного процесу таких шкіл. Цими положеннями є: 1) сприяти внутрішньому та зовнішньому розвитку шкільної громади через зміцнення зв'язків учасників навчально-виховного процесу та розвиток спільних ініціатив; 2) стимулювати активність учнів задля розвитку демократичних ініціатив; 3) зміцнити та розвинути інститути шкільного самоврядування [7, с.21].

Ідеї О.Нейла про пріоритет учнівської свободи та самоврядування, як і їх успішна апробація у школі Саммерхілл отримали подальший розвиток у школі Садбері Веллі (Sudbury Valley) для дітей від 4 до 19 років, яка була заснована в 1968 р. у США, штат Массачусетс. Концептуальна модель школи базувалась на двох уже використаних у школі Саммерхілл ключових принципах – навчальна свобода та демократичне врядування. Саме ці два принципи є основою будь-якої демократичної школи. Характерним для цієї школи є те, що учні вчаться у власному режимі, створюючи власний навчальний план. Це сприяє набуттю ними вмінь мислити, обробляти та аналізувати здобуту з багатьох джерел інформацію, яку згодом вони використовують для отримання нових знань. Не менш важливим є те, що учні розвивають здатність логічно мислити і застосовувати комплексний підхід до вирішення завдань. У суспільному плані позитивним є те, що працюючи у колективі, учні вчаться повазі та відповідальності. Саме ці положення стали характерними для всіх демократичних шкіл.

Приклад школи Садбері Веллі став поштовхом для створення багатьох аналогічних демократичних шкіл, в назві яких присутнє слово "Sudbury" (наприклад, Boorobin Sudbury Democratic Centre of Learning (США), Triangolo Sudbury School (Бельгія) та інші). Школи, які працюють за моделлю "Sudbury" не мають уроків та обов'язкових домашніх завдань в будь-якій формі; приділяють велику увагу позакласній роботі, і, особливо, екологічному вихованню; надають органу шкільного самоврядування не тільки законодавчі та виконавчі, але й судові функції [7, с.13].

Школи Саммерхілл та Садбері Веллі є найстарішими демократичними школами в світі, з найсильнішими традиціями демократії. За принципом роботи цих шкіл створено низку демократичних шкіл не тільки в Європі та США, але й в країнах, де демократія не є формою державного правління (наприклад японська школа Токіо Шур (Tokyo Shure) або індійська Нейл Баг. Ці демократичні школи мають спільні характеристики: відсутність затвердженого навчального плану, відсутність елементу обов'язковості у відвідуванні занять, врахування інтересів кожного учня при організації занять, спрямування інтересів учнів у не тільки в наукове, але й у творче та мистецьке русло, надання учням можливості самостійно обирати вид діяльності та обсяги роботи, ухил на проектну діяльність учнів, консультативна роль учителів тощо. Слід зазначити, що вказані характеристики притаманні всім демократичним школам.

З розвитком демократичних установ, шкільний навчально-виховний процес доповнився новими елементами, що зробили демократичну освіту більш наповненою та додали їй нові риси: надання учням можливості включити в свій індивідуальний навчальний графік авторські курси вчителів, створення нових напрямків позакласної роботи тощо. В контексті нашого дослідження ми пропонуємо вивчити досвід сучасних демократичних шкіл та нові елементи, які вони включають у навчально-виховний процес школи з метою більш повної соціалізації учнів. Так, австрійські демократичні школи "Вук" (Wuk) та "Школа Радості" (Freudeschule) проводять спільні заняття з фізичної підготовки, зокрема з біатлону. Активні учні створили клуб лижного спорту, куди залучають інших учнів. Найбільш здібні в цьому виді спорту учні виконують роль інструкторів, розподіляють обов'язки, організовують та проводять змагання. В результаті цього фізичне виховання стало частіше фігурувати в індивідуальних навчальних планах учнів [7;10].

Таким чином, проведений аналіз дозволяє окреслити спільні та відмінні риси класичних (Саммерхілл, Садбері Веллі) та сучасних (Вук, Школа Радості) демократичних шкіл (див табл. 1.1). Виходячи з даних таблиці, ми констатуємо, що демократичні освітні установи шукають шляхи для створення максимально комфортного перебування учнів в школі, забезпечення їм умов для всебічного розвитку. Учні як класичних, так і новостворених демократичних шкіл прагнуть максимально реалізувати свій потенціал у навчанні, праці, мистецтві та спорті.

Критерієм потрібності демократичних шкіл у суспільствах Європи та США є їх значна кількість, що дозволило створити мережу демократичних шкіл та щорічно проводити міжнародні (або європейські) демократичні освітні конференції (International (European) Democratic Education

Conference, або IDEC (EUDEC) з метою презентації здобутків широкому загалу освітян, вчителів, батьків, учнів та інших представників альтернативної освіти по всьому світу.

Таблиця 1

Спільні та відмінні риси класичних (Саммерхілл, Садбері Веллі) та сучасних (Вук, Школа Радості) демократичних шкіл (систематизовано автором на основі джерел [7; 10; 11])

	Школа "Саммерхілл"	Школа "Садбері Веллі"	"Школа радості"
навчально-виховний процес	демократична організація навчально-виховного процесу	наявність всіх характеристик демократичної освіти у навчально-виховному процесі	демократична організація навчально-виховного процесу. Можливість проведення занять разом з учнями інших демократичних шкіл
позакласна робота	виховання трудових та мистецьких навичок	трудове навчання, заохочення учнів до театральної, мистецької творчості	трудові, творчі майстерні. Активна позиція учнів у виборі напрямів позакласної роботи (спортивні змагання, театральні вистави тощо)
система самоврядування	система самоврядування представлена зборами, де кожен учасник, незалежно від статусу, має право голосу. Учні мають можливість ухвалювати рішення майже в усіх сферах	система самоврядування імітує гілки влади: в школі існують законодавча (ухвалює рішення) та судова влада (забезпечує їх виконання), яка складається з учнів школи	обмежений допуск учнів до сфер прийняття рішень (учні не ухвалюють рішення у сфері розподілу фінансів, плати за навчання тощо)

Такі конференції, зазвичай, включають лекції (вчителі та батьки виступають з доповідями); презентації (перегляд відеофільмів, статей, книжок про школу-організатора та шкіл-учасниць конференції); художню самодіяльність (учнівські спектаклі та постановки); творчі майстерні (наочна презентація існуючих при школі майстерень, де учні набувають навички творчої та трудової діяльності). Різноманітність таких майстерень необмежена: серед них можуть бути гуртки гончарства, малювання, бойових мистецтв, альпінізму, аплікації, столярні та інші. Школи, які є гостями конференції, також представляють свою програму.

Рух демократичних конференцій має на меті також створення полікультурного виховного середовища, адже, залучаючи до роботи конференцій представників демократичних шкіл практично зі всіх континентів, він відіграє значну роль, з одного боку, у вихованні толерантності та цікавості до інших культур світу, а з другого – зростанню національної самосвідомості учасників. Не можна не відзначити ще одну важливу функцію такого середовища – воно сприяє формуванню в учнів навичок спілкування з представниками різних культур світу. При цьому сам процес спілкування стає різновіковим та різнорівневим, тобто відбувається не тільки в рамках "учень-учень", а й між учнями, вчителями та батьками, що, в свою чергу, є передумовою успішної соціалізації молоді.

Оскільки основною метою таких конференцій є популяризація ідей демократичних шкіл та обмін досвідом, то важливим видом роботи на них є загальні демократичні збори. Вони є основним органом самоврядування демократичних шкіл, а також тому, що загальні правила, розклад проведення різноманітних заходів, порядок денний визначаються та узгоджуються не тільки господарями конференції, але й гостями. Це робиться з метою встановлення взаєморозуміння, адже врахування думки кожного учасника конференції, відсутність аутсайдерів в учнівському колективі, виховують почуття самоповаги, формують активну громадянську позицію, що є одним з пріоритетних напрямів у розвитку особистості учня.

Наступним важливим видом роботи на демократичних конференціях є обмін досвідом у організації позакласної роботи, зокрема в організації роботи творчих майстерень. Наприклад, школа SANDS представляла археологічні, гончарні, художні майстерні тощо. Основним завданням функціонування таких майстерень є внесення мистецтвознавчого елемента у виховання учнів з метою всебічного розвитку їхньої особистості [7].

Невід'ємною частиною у розкладі проведення таких конференцій є також презентація учнівської самодіяльності. Виступ музичних та танцювальних колективів, постановка театралізованих вистав

характеризують рівень позакласної роботи учнів різних шкіл та дозволяють презентувати особливості національної культури. Успішний виступ, позитивні відгуки всіх учасників конференції сприяють підвищенню самооцінки, формування якої є передумовою успішної соціалізації учнів.

Серед інших цілей проведення таких конференцій ми вважаємо за доцільне назвати можливість демократичних шкіл заявити про себе, обговорити загальні проблеми, з якими зустрічаються організатори та вчителі більшості таких шкіл, та спільно розробити стратегію їх розв'язання. Важливою метою також є привернення уваги суспільства до тієї школи, де проводиться конференція [7].

В контексті статті представляємо історію проведення міжнародних конференцій IDEC: 1993 р. – школа Хадера, Ізраїль; 1997 р. – школа Сендс, Англія; 1998 р. – школа "АІСТ", Вінниця, Україна; 1999 р. – школа Саммерхілл, Англія; 2000 р. – школа Токіо Шур, Японія; 2002 р. – школа Нейл Баг, Індія; 2003 р. – школа Олбані Фрі (Albany Free), США; 2005 р. – університет "Гумбольд" (Humboldt University), Німеччина; 2006 р. – інститут демократичної освіти, Бразилія; 2007 р. – школа Олбані Фрі (Albany Free), США; 2008 р. – школа Лейпциг Фрі (Leipzig Free), Німеччина; 2010 р. – школа Хадера, Ізраїль [6, с.27].

Проведений аналіз функціонування демократичних шкіл дозволив виокремити такі їх ключові характеристики:

особистісно-орієнтований навчально-виховний процес;

- вільний вибір учнями навчальних дисциплін, необов'язкове відвідування уроків;

- рівний доступ, що передбачає рівні права учнів щодо участі на всіх процесах діяльності школи,

- демократичне врядування, яке передбачає існування органів учнівського самоврядування, які визначають принципи роботи школи;

- дружнє до учня освітнє середовище;

- учитель виступає у ролі консультанта;

- наголос на поточному самооцінюванні успіхів учнів, яке розглядається як ефективний інструмент мотивації учнів до розвитку та навчання;

- застосування інноваційних технологій навчання та виховання.

На сьогоднішній день у світі налічується більше 200 демократичних шкіл, які успішно працюють в 30 країнах світу [9]. Це сучасні навчальні заклади, які працюють в межах діючого в країні законодавства. Школи цього типу можуть бути як державної, так і приватної форми власності, складатися як з початкової, так і з середньої школи. З метою здійснення ефективної соціалізації, кількість учнів в таких школах, порівняно з традиційними, значно менша. Це пов'язано також з тим, що вчитель в демократичних школах служить консультантом, працюючи з групами по 3-5 учнів, надаючи також індивідуальні консультації.

Демократичні школи своєю появою та розвитком зобов'язані руху альтернативної освіти. Слід зазначити, що такі ознаки демократичних шкіл як побудова навчально-виховного процесу на основі вільного вибору та управління школою власним органом самоврядування є спільними для демократичних шкіл в усьому світі, незалежно від країни, включаючи й ті країни, в яких демократія не є формою державного правління.

Висновки. Отже, результати нашого дослідження дозволяють стверджувати, що відповідаючи на виклики часу, країни Європи та США вдалися до активного реформування своїх освітніх систем. Ще на межі 70-х років XIX ст. розпочалося кардинальне переосмислення та якісне оновлення побудови та діяльності освітніх систем низки європейських країн та США. Була проведена робота з модернізації форм взаємодії із соціальним довкіллям. Загальним напрямом цього поступу стало посилення тенденції гуманізації та демократизації загальних засад функціонування освіти. Водночас відбувалося збагачення, урізноманітнення організаційних і методичних форм навчання та виховання.

Піонерами у запровадженні інновацій стали "прогресивістські", "вільні", "експериментальні" та "альтернативні" школи. Демократичні школи також сповідують ідеї "вільного" виховання. Принципи, за якими працюють демократичні школи в усьому світі характеризується такими параметрами, як вільний вибір предметів та довільне відвідування занять, індивідуальний графік роботи, розвинена система шкільного самоврядування, можливість отримання позакласних консультацій від вчителів, органічне поєднання академічних, мистецтвознавчих предметів та творчих майстерень тощо. Саме зазначені школи заявили про себе як про дієві агенти соціалізації молоді, успішно поєднуючи індивідуальний та соціальний розвиток.

Механізмом поширення ідей демократичної освіти є організація та проведення демократичними школами учнівських конференцій.

Література

1. Дічек Н. Олександр Сазерленд Нілл. / Н. Дічек // Енциклопедія освіти / Гол. ред. В.Кремень. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 587-588.
3. Джуринський А. Н. История педагогик / А. Н. Джуринський. — М. : Форум-инфра-М, 1998. — 268 с.
4. Заболотна Оксана Адольфівна. Соціалізація учнівської молоді в загальноосвітніх та альтернативних закладах середньої освіти в США: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Уманський держ. педагогічний ун-т ім. Павла Тичини. — Умань, 2005. — 192арк
5. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы / Н. М. Лавриченко. — К. : ВіРА ІНСАЙТ, 2000. — 444 с.
6. Матіюк Ірина Олексіївна. Інноваційні моделі навчального процесу в сучасній школі (на матеріалах різних типів навчально-освітніх закладів України): Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1999. — 22с.
7. Муравська Світлана Миколаївна. Реалізація принципу ненасилля в педагогічній концепції О.С.Ніллы (1883-1973): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2008. — 19с.
8. Gribble D. Real Education. / David Gribble – London : Libertarian Education, 1998. – 259 p.
9. Jegge J.. Dummheit ist Lernbar – Bern : Zytglogge, 1976 – 133 p.
10. IDEN Report on Democratic Schools – Режим доступу до журн. : <http://www.idenetwork.org/democratic-schools.htm>
11. Mintz J. No Homework and Recess All Day / J. Mintz. – New York : AERO, 2003. – 136 p.
12. Neill A. S. Summerhill / A. S. Neill. – London : Penguin, 1999. – 216 p.